

ҚАЗАҚСТАН РЕСПУБЛИКАСЫ
БІЛІМ ЖӘНЕ ҒЫЛЫМ МИНИСТРЛІГІ

ҚАЗАҚ МЕМЛЕКЕТТІК ҚЫЗДАР
ПЕДАГОГИКАЛЫҚ УНИВЕРСИТЕТІ

ХАЛЫҚАРАЛЫҚ ТҮРІКТАНУ ОРТАЛЫҒЫ

**«ПРОФЕССОР Ә.ҚҰРЫШЖАНҰЛЫ ЖӘНЕ ТҮРКІ ДҮНИЕСІ:
ТІЛ. ТАРИХ. РУХАНИЯТ»**

атты халықаралық ғылыми-теориялық конференцияның
МАТЕРИАЛДАРЫ

MATERIALS OF

The international scientific-theoretical conference titled
**«PROFESSOR ABZHAN KURYSHZHANULY AND THE TURKIC
WORLD: LANGUAGE. HISTORY. SPIRITUALITY»**

Алматы, 2015

«ОҒЫЗ-НАМЕ» ЭПОСЫНДАҒЫ ТҮС КӨРҮ МОТИВІ

Б.С. САРБАСОВ*

«Оғыз-намеде» «түс көрү» мотиві де маңызды рөл аткарады. Шығармада бұл мотив Ұлық түрктің аулиелігін дәлелдейтін, сондай-ақ осы түстен хабардар болған Оғыз қаганның жасаған іс-әрекеттің фольклорлық сипатын айқындайтын белгі, себебі эпос қаһарманының әрбір іс-кимесінің зандылыққа бағынып, өзіндік себебі [мотивировкасы] болатыны мәлім.

Казак фольклорында «Түс көрү» мотиві кездеспейтін қазақ эпосы некен-саяқ. Ол ауыспалы маңында астарлап көрү және тұра мағынасында, өмірде калай болып жатса сол қалпында көрү түрінде келеді. Бірақ калай болған күнде де екеуінің атқаратын қызметі біреу – болған (не болатын) жақсылыктан (не жамандыктан) кейіпкерді хабардар ету. Түстегі көрген оқиға (жақсылық, не жамандық) енде де сол қалпында қайталанады. Түстегі жақсылық жаманшылыққа, жаманшылық кателік эпоста айналмайды. Оны жоруда, мән-мағынасын түсінуде орын алуы мүмкін орындауга міндеттеледі. Өйткені, батырлық жырдағы көрген түс пен болған (я болатын) істің арасында, алшактықтың жок, көпшілік мойындаған осы дәстүр сакталады». Түс пен өннің арасындағы сойкессіздіктің эпос жокқа шыгарады. Бұл өзгешеліктең эпос поэтикасына да тікелей көткесі бар. Себебі, түс көрудің себебінен жолға шықкан батырдың барған жерінде ешқандай өзгеріс болмаса, яғни түстегі көргені отірікке шықса, ұзақ жол жүріп, арамтер болған қаһарманды суреттедің ешқандай да мән-маңызы жок. Сондықтан да мұндағы түстің атқаратын қызметі бір бағытта, бір жақты. Оны ойнақшытуға, мағынасын олай да, үzlай да бүрмалауға жол жок. Түс міндетті түрде шындыққа айналады» [1, 1156].

«Алпамыс батыр» жырында қалмақтың ханы Тайшық түс көріп, ел-жұрттың жинап «түсімді жорындар» деп, шошынған түсінің мазмұнын айтып береді:

<p>– Е, жараптар, жараптар, Бәрін де бермен қарандар! Бүтін жатып түс көрдім, Түсімде жаман түс көрдім. Құрсаулы қара нар келіп, Қарсы қарап шабынды. Басымдағы таж дәүлет Жерге барып төгілді. Бір арыстан өзіме. Шабатұғын көрінді. Талқан қып алды шәрімді, Талауга салды барымды [2, 406.].</p>	<p>Екі бүйірін таянып, Алатұғын корінді Қойында жатқан жарымды. Қаланың аузын қан қылды, Қақбамың аузын шаң қылды, Айдарлымды құл қылды, Тұлымдымды тұл қылды...</p>
---	--

Сонда уәзір амал таба алмай аң-тан бол түрғанда мысттан кемпір келіп «самайынан ірін акқан, мұрынан бок акқан таз балама қызынды берсөн, дұшпанынды байлаң әкеліп, аяғынан астына салып беремін» деп ханмен уағдаласады да, Алпамысты айламен ұстау үшін дайындығын бастайды. Ал Тайшық хан мысттан кемпірдің таз баласына жалғыз қызы Қарқозайымды беруге келіседі де тыныш жата береді.

<p>Екінші түсті Алпамыс батыр өзі көреді: Алпамыс батыр түс көрді, Түсінде жаман іс көрді, Тосегінің үстінде Бір күшіген күс көрді, Түсі сүйк күс екен, Бір түнде сонын үш көрді, Түсінен шошып оянған батыр «Бір сойканның болғанын, Ауылын жаудын алғанын, Ақылмен байқап түсінді. Ойланды бала кайтпакқа, Жол азабын тартпакқа, Қайғы түсті көнілне, Такат жок кайтып жатпакқа» [2, 746].</p>	<p>Осыдан кейін Алпамыс кідірмей жолға шыгады. Ал «Қызы Жібек» эпосында үрелі түсті қайтпакқа жатпакқа» [2, 746].</p>
--	---

Осыдан кейін Алпамыс кідірмей жолға шыгады. Ал «Қызы Жібек» эпосында үрелі түсті қайтпакқа жатпакқа» [2, 746].

Жибектің өзі көреді де, оны женгесіне айтып береді:

*Б.С. Сарбасов - КазМемКызПУ ф.г.к., кауым. профессор м.а.

Мен бір бүтін тұс көрдім,
 Тұсімде жаман іс көрдім.
 Төлеген мінген Кекжорға ат
 Ер-төкимсыз бос көрдім.
 Ел жайлаган Ақжайық
 Жагалай біткен бидайық,
 Алдында жаңған шырағым
 Біреу үрлеп өшіріп,
 Кезімнен болды сол гайып.
 Колымдағы тұйғынын
 Заулап келіп аспаннан
 Желкесін киды бидайық [3, 806.].

Төлеген ғашығының көрген түсінен мән бермей жолға шығатыны, ақырында Бекежанның колының
 каза табатыны белгілі.

«Ал ғашықтық дастандарда ғажайып түсті қыз да, жігіт те көреді. Олар көрген тұс киелін
 ете әдемі болып келеді. Қыз бен жігіт бір-бірін ұнатып ғашық болады. Жігіт қызды іздел тапқысы
 келеді, бірақ алыс сапарға бірден шықпайды, ғашықтық дертке ұшырайды, загыпрандай сарғайып
 зарланады, бұған қоса көптеген жырларда экесі мен шешесі қарсы болып, түрлі айламен тоқтатул
 тырысады... одан тұк шықпайды, ақырында кейіпкер жолға шығады, көп азап тартып ғашығы
 табады, арманына жетеді, кейде ғашық жолында құрбан болады. Демек, мұнда сәуегей тұс екі жасты
 тағдырын шешуде маңызды рөл аткарады.»

Діни дастандарда да кейіпкер түсінде болашақ жамандық не жақсылықтан хабардар болады,
 бірақ тікелей тұс арқылы емес, басқаша айтқанда, кейіпкер түсінде жақсылық не жамандықты
 картинасын көрмейді. Діни дастандарда қызын жағдайға түскен кейіпкерге, көбіне, Алла Тағаланған
 перштесі, оның бүйірғын жеткізуши – Жебірейіл перште аян береді. Алған аяннан кейіпкер
 күш жинап, құатына еніп дүшпаның жайратады.

Ал Р.Мәзжоқаев жырлаган «Көрүглі» эпосында да көрген түске сену, түсті арқау
 болашақты болжая сарыны айқын көрініс тапқан, атап өтетін жайт мұнда кейіпкерлердің түсін
 Файыл Ерен қырық шілтен кіріп болатын оқиға туралы, я кауіп туралы аян береді.

Келтірілген мысалдардан сәуегейлі тұс көргеннен кейін кейіпкердің іс-кимылы артуры
 болатынына көз жеткізуге болады, мысалы Төлеген Қызы Жібектің көрген түсінен сенбейді, айткыны
 елемейді, Тайшық хан мыстан кемпірмен шарттасқан соң, Алпамысқа қарсы еш шара колданбайды.
 Алайда мұндай жағдай ете сирек кездеседі.

Қорыта айтқанда, эпикалық мұраларымыздың түрлі жанрларында сәуегейлі түс
 шығарманның бас қаһарманы, я оның жары, карындасты, қарсы жақтың ханы т.б. кору мүмкін, ал оны
 болжайтындар – қаһарманның өзі, уәзірлері, ғашығы, мыстан-кемпір т.б. Мұндай түстің қызымет
 [функциясы] бір, ягни, кейіпкерді «болған [не болатын] жақсылықтан [не жамандықтан]» хабар ету
 Ал тұс көрген кейіпкер белсенді әрекетке, іс-кимылға қошеді, демек сәуегей тұс кейіпкер әрекеттің
 себебі болады, көптеген оқиғалар кейіпкер тұс көргеннен соң ғана орын алады, яғни тұс көптеген
 жағдайда сюжеттің әрі қарай қозғалып дамуына себеп болады.» Яғни, кейіпкерлер көрген түстегі
 онда откени туралы я ертегі күн болатын оқиға туралы хабарды өзіне жанашып күштердің анын дөл
 түсінетін, еш күмәңсіз орындайтын нұсқау деп кабылдайтыны анық көрінеді. Түсінде алған хабарды
 осылайша түсіну, оған шубесіз сеніп, басшылыққа алу адам баласының табигат пен болмыс тұрамы
 ежелі көзқарастарымен байланысты. Ал тарихи аныздарда, мысалы, «тұс көру» мотивінің қазметі
 басқа. Бұл жанрды зерттеген А.Әбсадыков тарихи аныздарда орын алған атамыш мотив тұрамынай
 жасайды: «Гұс көру мотиві кейіпкер бейнесін әсірелей суреттеуге, оны идеалы
 қаһарманға айналдыруға қызмет жасайды. Сонымен катар халықтың замана жайы ой-
 толғауларапынан, арман-ансарын жеткізетін көркемдік тәсіл ретінде пайдаланылады» [5, 236].

Ал зерттеліп отырган «Оғыз-намеде» Қ.Өмірәлиев шартты түрде болған XV дәп атапты
 тараушада төменилдегідей баяндау, хабарлау түрінде беріледі:
 Тағы да тысықры калмасын, белгілі болсын. Оғыз қаганның жанында ак сакалды, мұз шашты
 шексіз өнерлі бір карт кісі бар еді. Ақылы тұра бір ер еді. Тұсімел еді. Оның аты Ұлық Турік еді.
 Осы Ұлық Турік күндерде бір күн ұйқыда бір алтын жай көрді, тағы да уш күміс оқ көрді. Бұл
 алтын жай күн шығар жерден күн батар жерге дейін тиіп тұр еді. Ал уш күміс оқ солтустікке көрді.
 кетіп, атылып бара жатыр еді. Олған соң түсінде көргенін Оғыз қаганға білдіреді. Тағы да айтты:

Ай, қаганым! Саған жасар жас болсын үзүн,

Ай
 М
 Та
 Оғыз қаға
 Келтірілгө
 жырауы – Ұлық
 көрген түсін Ұлы
 Бұдан мынадай к
 бірінші әйелі тәрі
 Демек кей
 фольклорлық нұс
 сол дәүірлерде, я
 аяңға сәйкес іс-ә
 көрү, оны болжау
 тұра сол күйінде
 Сонымен
 қасындағы жыра
 тайпалардың бүкі
 Осы белгі
 тарихи аныздарм
 шарттылықпен дә

ПАЙДАЛАНЫЛ
 1. Ыбыраев Е.
 2. Алпамыс С.
 3. Қызы Жібек
 4. Әзібаева Б.
 5. Әбсадықов
 тұтастану
 дис.авторе
 6. Қорқыт А.
 Ә.Қонырат
 7. Өмірәлиев

М.ЖҰМАБАЕВ

ABSTRACT
 at the school, including
 level entry grades
 Therefore, it is esse
 of the figure of the
 school will difficult
 the poem of the gan
 Key words: I

Жалпы білі
 сыныптарына дей
 шығармалар құрай
 білім беру сатысы
 осы текес шығар

* Б.Д. Жұмакасса - П.Р.

Ай, қағаным! Саған берер төре болсын түзін.
Маган Кек Тәнірі берді түсімде, келтірсін,
Талай тұрар жерді ұрығына бердірсін! – деп айтты.

Оғыз қаған Ұлық Түркітін сезін жақсы көрді. Үгітін сұрады. Үгітіне қарай іс қылды [7, 2126].
Келтірлген үзіндіден аңғаратынымыз: сөүегейлі түсті көретін Оғыз қағаниң өзі емес, оның
шаруасы – Ұлық Түрік [ол туралы сез келесі болімде болады]; алғында оған Кек Тәнірінің өзі береді;
шаруасы – Ұлық Түркітін өзі болжайды; оның айтқанын [үгітін] Оғыз қаған бұлжытпай орындауды.
Демек кейніректе қағазға түсін болады: Ұлық Түрік те Оғыз қаған, Кекжайл Бөрі мен Оғыздың
фольклорлық нұсқалары Тәнірі бір құдай, жалғыз құдай дәрежесіне көтерілген дауірде пайда болған;
шаруасы – яғни тәнірлік дін шырқап тұрған кезеңдерде түсінде көргеніне күмәнсіз сеніп алған
шаруасы іс-әрекет жасау, (болашакты болжау), дәстүрі берік қалыптасқан; «Оғыз-намедегі» түс
шаруасы – оны болжуға баяны көптеген фольклор ұлғайларінде тұрақты мотив ретінде әрі, жалпы алғанда,
шаруасы – оны сол күйінде бізге жеткен деуге болады.

ДЫЛДАНЫЛГАН ЭДЕБИЕТТЕР:

1. Ыбыраев Ш. Эпос әлемі. – Алматы: Фылым, 1993. – 296 б.
 2. Алпамыс батыр. Фылыми басылым. – Алматы, 1961. – 566 б.
 3. Қыз Жібек. Фылыми басылым. – Алматы, 1963. – 336 б.
 4. Әбілаева Б. Қазақ дастандары. Монография. – Алматы, 2010. – 287 б.
 5. Әбсадыков А. XV-XVIII ғасырлардағы тарихи аныздар: мотив пен сюжеттер типологиясы, тұстаптан мәселелері. Фил.ғылымдарының докторлық ғылыми атагын алу үшін дайындалған дис. автореф. – Алматы, 2008. – 44 б.
 6. Коркыт Ата кітабы. Оғыздардың батырлық жырлары: Эпос [орыс тілінен аударған Ә.Коныратбаев, М.Байділдаев] – Алматы: Жалын, 1986. – 128 б.
 7. Әмірзаков К. Оғыз қазан эпосының тілі. – Алматы: Фылым, 1988. – 279 б.

МЖУМАБАЕВ ЛИРИКАСЫНДАҒЫ ТҮРКІЛК САРЫН, ОНЫ ОҚЫТУДА ТАЛДАУДЫН
МАҢЫЗЫ

Е. П. ЖУМАКАЕВА

АБСТРАКТ: If tells M.Zhumabayev lyrics requires a deep study of the works and read lyrical works in the school, including the recognition of the author's reflections on the life and mission. However, the middle school entry grades Magzhan's poems is a significant challenge to the notion of students of the same age. Therefore, it is essential to the songs of the most effective training plan preparation. To recognize the nature of the figure of the citizen of Magzhan's poems and studying the works of the poet's works in nature in high school will difficult. Verse individual characters using hermeneutic methods of analysis to learn the words of the poem of the game will be shining in the minds of students. In this article included Magzhan's poems.

Ключевые слова: Lyrical poems analyze, worldwide, author's opinion, mind, principle.

Көрүнчөйдөн бастап жоғарғы
түштүк

Жалпы білім беретін казак мектептерінің бастауыш сыйыптарының шығармалар күрайды. Яғни, мектепте әліппеден әдебиеттің тарихи курсына дейін жалғасатын адеби шығармаларды оқытудың мақсат, мұлдесі, әдіс-тәсілдері әр сыйынта әртүрлі.

49	САДИРОВА К.Қ.	Бұйрықты сөйлемдердің түркі тіл білімінде зерттелуі	147
----	---------------	---	-----

3-СЕКЦИЯ. ТҮРКІ ДУНИЕСІНІҢ РУХАНИ МҰРАСЫ: ӘДЕБІЕТІ МЕН МӘДЕНИЕТІ

TÜRK DÜNYASININ MANEVİ DEĞERLERİ: EDEBİYAT VE KÜLTÜR

50	Fikret TÜRKMEN (Ege Üniversitesi, Türkiye)	Dede Korkut'ta hikâye sayısının belirlenmesinde şahis tasvirlerinin ve mekânın rolü	149
51	АҚЫШ Н.	Қазіргі романдардағы ұлттық парадигма көріністері және олардың орындалу сипаттары	151
52	Onur TARLACI (Giresun Üniversitesi, Türkiye)	Kazakistan'ın Bağımsızlığından Bugüne, Türkiye'de Kazak Edebiyatı Alanında Yapılan Bazı Çalışmalar ve Bu Çalışmaların «Ortak Gelecek» Adına Önemi	154
53	ЭРКИНОВ А., ЮСУПОВА Д. (Ўзбекистон Республикасы)	Алишер Навоийнинг адабиётшунослик ва тишишуносликка доир асарлари	164
54	БОРАШ Р.Б.	Түркі халықтары әдебиетінен бастау алған	169
55	АДИЛБЕКОВА Л.	Олжас Сулейменов и некоторые аспекты глобализации культуры на современном этапе	172
56	ЫСҚАҚҰЛЫ Д., НҰРЫМОВА Қ.	Мағжанның махабbat лирикасы	173
57	ЖАНҰЗАҚОВА Қ.Т.	Зар заман әдебиетіндегі романтикалық сарын ерекшеліктері	176
58	ЖУМАГЕЛДИН Ж.Ш., АУБАКИРОВА Ш.Ж.	Махаббаттың күн көтерген маржан жыр	179
59	ҚАНЛЕНОВА Б.Н.	Отаршылдық ақиқаты туралы роман	183
60	СМАҒҰЛОВ Ж.Қ., МҰҚАТАЕВА Г.Ә.	Ақын А. Әлтаевтың өнерпаздық өрнегі	185
61	ТОРҒАНБЕКОВ А.Е.	XV-XVIII ғасыр ақын-жыраулар поэзиясындағы ел билеушілер мен хандардың тарихи көркем бейнесі	188
62	OSPANOVA G.	Muhtar Avezov'un hikâyelerindeki bazı örtmecesi yapma yolları ve Türkiye türkçesine çevirisisi	191
63	ӘМІРЖАНОВА Ж.Т	Сөз маржаны ескірмес	193
64	ТОҚШЫЛЫҚОВА Г.Б.	Көне түркілік танымдардың Ә.Марғұлан еңбектеріндегі көрінісі	195
65	САРБАСОВ Б.С.	«Оғыз-наме» эпосындағы түс көру мотиві	199
66	ЖҰМАҚАЕВА Б.Д.	М.Жұмабаев лирикасындағы түркілік сарын, оны оқытуда талдаудың маңызы	201
67	ҚӨШЕКОВА А.А.	Жырау типінің пайда болу тарихы	204
68	СЕЙСЕНБИЕВА Э.С.	F. Мұсіреповтің «Ақан сері – Ақтоқты» пьесасы	207
69	СӘКЕН С.	«Жәнібек хан» жыры және тарихи шындық	211
70	СӘУЛЕМБЕК Г.Р.	Немат Келімбетовтің әдеби мұрасы жөнінде	214
71	СМАҒҰЛОВ Ж.Қ., ЖАНҒЛЫШБАЕВА П.М.	Думан Рамазан әңгімелеріндегі гуманизм	218
72	БЕГМАНОВА Б.С.	Ә.Тарази драматургиясындағы адамгершілік мәселесі	221
73	ТАКИРОВ С.У.	1940 жылдардағы әдеби мұраның өзекті арналары	223
74	ҚОЖЕКЕЕВА Б.Ш.	Абай және Албан Асан шығармаларындағы ортақ ой мен идея біrlігі	225